

Г.А. Арцямёнак
(загадчык кафедры беларускага мовазнаўства
ВДУ імя П.М. Машэрава)

ЛІНГВАКРАІНАЗНАЎЧЫ СЛОЎНІК ЯК КУЛЬТУРНЫ ФЕНОМЕН І ДЫДАКТЫЧНЫ ІНСТРУМЕНТ

Лінгвакраіназнаўства ўзнікла з патрэб забеспячэння адэкватнай камунікацыі паміж прадстаўнікамі розных этнасаў і з самага пачатку мела сінтэтычны характар, спалучаючы звесткі з гісторыі, географіі, этнаграфіі, эканомікі, лінгвістыкі, культуралогіі, паліталогіі, лінгвадыдактыкі. Пры гэтым у фокусе ўвагі даследчыка і выкладчыка-практыка заўсёды знаходзяцца мова, слова, выказванне. “Лінгвакраіназнаўства – гэта такія падыход да выкладання (і вывучэння) мовы як замежнай (або як няроднай ва ўмовах білінгвізму), калі раскрываецца сувязь моўных адзінак (слоў, фразеалагізмаў, граматычных катэгорый) з культурай, гісторыяй, побытам народа і ажыццяўляецца засвойванне чалавекам, які вырас у асяроддзі адной нацыянальнай культуры, асноўных фактаў, норм і каштоўнасцей другой нацыянальнай культуры. Лінгвакраіназнаўства як навучальная дысцыпліна мае ўласны спосаб (канал) падачы інфармацыі – пры дапамозе самой мовы і пры яе вывучэнні” [2, с. 8–9]. Веды па лінгвакраіназнаўстве, такім чынам, задавальняюць не толькі пазнавальныя, але і камунікацыйныя запатрабаванні замежных грамадзян, спрыяюць належнаму фарміраванню міжкультурнай і полілінгвальнай кампетэнцыі.

Моўна-камунікатыўная практыка ў Рэспубліцы Беларусь на фоне большасці еўрапейскіх краін вызначаецца прыкметнай спецыфікай і неадназначнасцю. Дамінантнай характарыстыкай сучаснай моўнай сітуацыі з’яўляецца незбалансаванае руска-беларускае двухмоўе, якое мае не этнічны, а сацыяльна-культурны характар. Беларуская мова валодае дзяржаўным статусам, яна дастаткова развітая на ўсіх структурных узроўнях і патэнцыйна не абмежаваная ў выкарыстанні. Аднак рэальная камунікатыўная практыка сведчыць пра істотную перавагу больш моцнай і прэстыжнай рускай мовы амаль ва ўсіх сферах.

Сучасныя абставіны бытвання беларускай мовы вымагаюць ад выкладчыкаў вышэйшай і сярэдняй школы пэўнай трансфармацыі лінгвадыдактычных падыходаў. Відавочна, што ў пераважнай сваёй большасці сённяшнія студэнты і школьнікі аб’ектыўна не могуць прызнаць беларускую мову першай і роднай у псіхалінгвістычным сэнсе, г. зн. вядомай і блізкай з ранняга дзяцінства, – яна звычайна засвойваецца імі ва ўстановах сярэдняй і вышэйшай адукацыі як другая мова, адна з дзяржаўных моў краіны. Па сутнасці, мадэлі авалодання беларускамоўнай камунікацыяй у многіх выпадках пачынаюць нагадваць шляхі і спосабы спасціжэння замежнай мовы. І хоць беларуская мова па слоўнікавым

складзе і граматычнай арганізацыі найбліжэйшая да рускай як першай мовы большасці навучэнцаў, асобныя прынцыпы засваення замежных моў могуць аказацца ў дадзенай сітуацыі карыснымі і эфектыўнымі. Адным з такіх дыдактычных прынцыпаў з'яўляецца лінгвакраіназнаўчы падыход.

Нацыянальна-культурная спецыфіка моўнага матэрыялу ўжо даўно стала прадметам увагі айчынных і замежных лінгвістаў, у тым ліку і лексікографаў. Адметныя ў этнакультурных адносінах моўныя факты збіраліся вучонымі, назапашваліся і сістэматызаваліся, вынікам чаго стала выданне лінгвакраіназнаўчых слоўнікаў. Лінгвакраіназнаўчы слоўнік фіксуе дэнататыўныя і анамастычныя рэаліі пэўнай краіны, адлюстраваныя праз нацыянальна-маркіраваныя адзінкі лексічнай і фразеалагічнай падсістэм мовы. Першыя такія даведнікі [1; 3; 6] атрымалі высокую ацэнку навуковай грамадскасці і навучэнцаў, карысталіся шырокай папулярнасцю. На сёння толькі расійскія лексікографамі выдадзены цэлы шэраг фундаментальных лінгвакраіназнаўчых даведнікаў: “Америка: Англо-русский лингвострановедческий словарь” (1996), “Франция: Лингвострановедческий словарь” (1997), “Великобритания. Лингвострановедческий словарь” (1999), “Австралия и Новая Зеландия: Лингвострановедческий словарь” (1998), “Германия: страна и язык: Лингвострановедческий словарь” (1998), “США: Лингвострановедческий словарь” (1999) і інш. Сапраўднай культурнай падзеяй для суседняй краіны стаў выхад падрыхтаванага ў Інстытуце рускай мовы імя А.С. Пушкіна фундаментальнага выдання “Россия. Большой лингвострановедческий словарь” пад агульнай рэдакцыяй Ю.Я. Прохарава (2007).

Апошні даведнік прадстаўлены як слоўнік новага тыпу паводле прынцыпаў адбору і апісання моўных адзінак, структуры слоўнікавага артыкула. Права ўвайсці ў рэестр слоўніка атрымалі “адзінкі мовы, якія валодаюць нацыянальна-культурным фонам, гэта значыць некаторым наборам дадатковых звестак і асацыяцый, звязаных з нацыянальнай гісторыяй і культурай і вядомых усім рускім. Прычым нацыянальна-культурны фон моўнай адзінкі абавязкова ўключае агульнавядомыя словы і выразы” [5, с. IV]. У выніку слоўнік змясціў вялікую колькасць уласных найменняў, асабліва антрапонімаў, адабраных у строгай адпаведнасці з заяўленым крытэрыем: так, артыкул *Толстой Л.Н.* падае звесткі пра *толстовство, толстовцев, толстовку*, тлумачыць выразы *не могу молчать, живой труп, власть тьмы* і да т. п.; у артыкуле *Пушкин А.С.* гаворыцца пра вуліцы, плошчы, музеі і тэатры, якія носяць яго імя, Пушкінскі Дом, гандлёвы брэнд “Пушкин”, прыводзяцца крылатыя выразы з твораў паэта. Слоўнік мае агульнадаступную інтэрнэт-версію і ў наш час з'яўляецца дзейным інструментам для засваення замежнымі студэнтамі рэалій рускай гісторыі, культуры, прыроды, побыту праз знаёмства з моўнымі абазначэннямі адпаведных падзей, паняццяў, прадметаў, звычаяў.

Выдатнае паліграфічнае афармленне робіць яго цікавым і прыцягальным для студэнцкай моладзі, у тым ліку і першасна рускамоўнай.

Лінгвакраізнаўчы падыход суадносіцца і мае шмат агульнага з лінгвакультуралагічным, які набыў значную папулярнасць у апошні час і канцэнтруе ўвагу пераважна на ментальных фактах (казачныя персанажы, зааморфныя вобразы, разнастайныя міфалагемы, сімвалы, эталоны, стэрэатыпы), а таксама з'явах традыцыйнай народнай культуры і прэцэдэнтных тэкстах. Адначасова і паралельна з ростам папулярнасці лінгвакультуралогіі пачалі з'яўляцца лінгвакультуралагічныя слоўнікі. Так, прыкметнай падзеяй у беларускай лінгвадыдактыцы стаў выхад працы “Беларусь: лингвокультурологический комплекс: пособие для иностранных студентов”, падрыхтаваны вучонымі БДУ. Комплекс інтэгруе тры асноўныя аспекты методыкі як навукі: лінгвістычны, філалагічны і культуразнаўчы. Асноўная частка даследавання – білінгвальны (беларуска-рускі) лінгвакраізнаўчы слоўнік нацыянальных рэалій Беларусі (каля 100 ключавых адзінак). У раздзеле “Беларускія прэцэдэнтныя выказванні” сабраны найбольш частотныя і ўжывальныя беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы і іх рускія адпаведнікі. У раздзеле “Беларускія прэцэдэнтныя тэксты” ў храналагічным парадку змешчаны творы класікаў беларускай літаратуры – М. Гусоўскага, Я. Коласа, Я. Купалы, В. Быкава, Н. Гілевіча, прапанаваны пераклад тэкстаў на рускую мову.

Арыгінальны даведнік “Краткий лингвокультурологический словарь-справочник: культурное пространство Витебщины” ўключае феномены, якія найбольш поўна рэпрэзентуюць культурную прастору Віцебскага рэгіёна. Пад культурнай прасторай аўтары разумеюць форму існавання культуры ў свядомасці носьбітаў мовы, тое інфармацыйнае поле, у якім жыве і дзейнічае чалавек. У слоўніку апісаны персаналіі і рэаліі, у ім ёсць звесткі пра гісторыю, геаграфію, архітэктур, прыродныя феномены рэгіёна, якія можна разглядаць як шырокі культурны кантэкст, што знайшоў адлюстраванне ў мове – найважнейшым носьбіце сацыяльнай памяці моўнай асобы і нацыі ў цэлым. Пры гэтым аўтары не ставілі перад сабой задачы даць вычарпальную інфармацыю гістарычнага, этнаграфічнага, геаграфічнага характару, а імкнуліся адлюстраваць асноўнае ў культурным ландшафце Віцебшчыны. У выніку атрымаўся кароткі слоўнік фіксацыі з арыентацыйнай функцыяй. Мэта слоўніка – “пазнаёміць шырокае кола вучняў і студэнтаў са славамі, помнікамі, гісторыяй і культурай краю, дзе яны нарадзіліся, даць звесткі пра гістарычных і сучасных асоб, якія нарадзіліся ў нашым рэгіёне, прадставіць феномены духоўнай культуры. Гэта, у сваю чаргу, спрыяе выхаванню патрыятызму і талерантнасці, што ўяўляецца асабліва каштоўным у нашым жыцці” [4, с. 6].

Беларуская мова з часу свайго ўзнікнення з'яўляецца часткай і найважнейшым сродкам стварэння духоўнай культуры беларусаў. У ёй

найбольш поўна адлюстраваны асаблівасці пражывання, гаспадарчай і культурнай дзейнасці беларускага этнасу. Лінгвакраіназнаўчыя адзінкі нясуць у сабе самую поўную інфармацыю пра дзяржаву, разнастайныя гістарычныя і сучасныя працэсы ў жыцці народа. Пасродкам вывучэння рэалій лягчэй зразумець характар і менталітэт беларусаў, іх прыярытэты і памкненні. Гэта важна пры наладжванні эфектыўных кантактаў замежных грамадзян з беларускай дзяржавай у сферы палітыкі, бізнесу, турызму, а таксама для грамадзян Беларусі, чыёй роднай мовай з'яўляецца руская, а адной з мэтаў навучання – авалоданне спрадвечнымі духоўна-культурнымі каштоўнасцямі. Сёння наспела неабходнасць падрыхтоўкі і выдання комплекснага сучаснага даведніка “Рэспубліка Беларусь: лінгвакраіназнаўчы слоўнік”, у якім знайшлі б месца як традыцыйная лексіка, фразеалогія, моўная афарыстыка, так і інавацыі апошняга часу, абумоўленыя зменамі ў грамадскім жыцці за перыяд існавання Беларусі як самастойнай дзяржавы. Слоўнік павінен ахапіць усю тэматычную разнастайнасць лінгвакраіназнаўчых рэалій, ажыццявіць іх па магчымасці поўную этнакультурную семантызацыю, устанавіць іх мастацкую вартасць і лінгвадыдактычны патэнцыял.

Рэаліі, адлюстраваныя ў лінгвакраіназнаўчым слоўніку, могуць быць размешчаны як у агульным алфавітным парадку, так і паводле прадметна-тэматычнага прынцыпу: 1) этнаграфічныя і бытавыя (назвы паселішчаў і пабудоў, адзення, ежы і напояў, звычаяў і традыцый, святаў, элементаў паводзін і маўленчага этыкету): *мястэчка, адрына, праснак, верашчака, жур, талака, Купалле, дзяды, добры дзень!, калі ласка!*; 2) геаграфічныя (назвы тыповых прадстаўнікоў флоры і фаўны, відаў прыродных рэсурсаў): *зубр, бусел, пралеска, лотаць, жвір, торф*; 3) грамадска-палітычныя (назвы дзяржаўных сімвалаў, найменні, звязаныя са спецыфікай заканадаўчай, выканаўчай і судовай улады, мясцовага самакіравання, выбараў, назвы палітычных партый і грамадскіх арганізацый): *Дзяржаўны герб (сцяг) Рэспублікі Беларусь, Курган Славы, Сцяг Перамогі, Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, сельсавет, БСДГ, БРСМ*; 4) духоўна-інтэлектуальныя (сістэма адукацыі, рэлігіі, творы літаратуры і мастацтва, СМІ): *Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб адукацыі, уніяцтва, “Каласы пад сярпом тваім”, “Новая зямля”, “Песня пра зубра”, “Лявоніха”, “Юрка”, “Звязда”, “Крыніца”*; 5) гістарычныя (знамянальныя вехі, падзеі ў гісторыі народа, вядомыя дакументы, сацыяльна-палітычныя і эканамічныя гістарызмы): *Аршанская бітва, статуты ВКЛ, дзядзькаванне, магістрат, слуцкія паясы, васпан, спадар, ягамосць*; б) анамастычныя (тапонімы і антрапонімы, рэкламныя назвы і таварныя знакі): *Белавежская пушча, Курапаты, Хатынь, Ефрасіння Полацкая, Усяслаў Чарадзеі, Францыск Скарына, “Белвест”, “Віцязь”, “Гарызонт”, “Купалінка”, “Паўлінка”, “Світанак”*. Пры азначаным падыходзе такія моўныя адзінкі ставяцца ў цэнтр навучання, на падобных прыкладах і ў

непасрэднай сувязі з імі на занятках разглядаюцца прафесійныя тэрміны, паўтараюцца і засвойваюцца арфаграфічныя і граматычныя правілы.

Вывучэнне беларускай мовы студэнтамі нефілалагічных спецыяльнасцей традыцыйна адбываецца ў межах вучэбнага курса “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”. Адною з галоўных мэтаў выкладання гэтай дысцыпліны з’яўляецца выхаванне любові і павагі да мастацкага слова, духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа, пачуцця нацыянальнай самапавагі і самаідэнтыфікацыі, імкнення да далейшага пашырэння сферы ўжытку беларускай мовы. Лінгвакраізнаўчы падыход, па нашым меркаванні, здольны значна актывізаваць пазнавальныя патэнцыі навучэнцаў, павысіць узровень зацікаўленасці матэрыялам, абудзіць крэатыўныя памкненні, жаданне далучыцца да моўна-культурнай спадчыны сваёй краіны.

У канчатковым выніку праз вывучэнне рэалій забяспечваецца пэўны ўзровень камунікатыўнай кампетэнцыі ў бытавым і прафесійным маўленні студэнтаў, адэкватнае разуменне і сінтэзаванне тэкстаў. Абавязковым пры такім падыходзе ўяўляецца нам выкарыстанне літаратурнага кампанента. Студэнты пад кіраўніцтвам і кантролем выкладчыка знаёмяцца з шэрагам класічных і новых, сучасных твораў беларускай літаратуры пераважна невялікага памеру, абмяркоўваюць іх, наладжваюць дыспуты.

Лінгвакраізнаўчыя слоўнікі ў асноўным арыентаваны на замежнага чытача, які толькі пачынае знаёміцца з новай мовай і культурай, але, зыходзячы з сітуацыі незбалансаванага двухмоўя, калі беларуская мова часта не засвойваецца як першая родная, саступаючы рускай, можна сцвярджаць, што слоўнік адметных рэалій беларускай мовы і культуры будзе цікавы і карысны для карэнных жыхароў Беларусі. Дастаткова поўны і якасна падрыхтаваны лінгвакраізнаўчы слоўнік здольны стаць яркай культурнай падзеяй, папулярным агульнадаступным даведнікам, эфектыўным сродкам навучання і выхавання студэнцкай моладзі.

Літаратура

1. Великобритания: Лингвострановедческий словарь / под ред. Е.Ф. Рогова. – М.: Рус. язык, 1978. – 480 с.
2. Иванова, С.Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраізнаўчы дапаможнік / С.Ф. Иванова, Я.Я. Іваноў. – Мн.: Бел. Фонд Сораса, 1997. – 262 с.
3. Куликов, Г.И. Страноведческие реалии немецкого языка / Г.И. Куликов, В.И. Мартиневский. – Мн.: Выш. шк., 1986. – 260 с.
4. Маслова, В.А. Краткий лингвокультурологический словарь-справочник: культурное пространство Витебщины / В.А. Маслова, С.В. Николаенко. – Витебск: УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2011. – 164 с.
5. Россия. Большой лингвострановедческий словарь / Под общ. ред. Ю.Е. Прохорова. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2007. – 736 с.
6. Томахин, Г.Д. Реалии-американизмы. Пособие по страноведению / Г.Д. Томахин. – М.: Высш. шк., 1988. – 239 с.